

AZ ELMÉLET ÉS A GYAKORLAT EGYSÉGE MILAN KANGRGAÁNÁL

Milan Kangrga: Hegel–Marx. Neki osnovni problemi marksizma. Naprijed, Zagreb, 1988

Milan Kangrga zágrábi filozófus már négy évtizede alkot. Mindig is vallotta az elmélet és gyakorlat egységét, és azt sajátos módon értelmezi, kevés változással pedig gyakorolja is egyéniségére jellemző, kitartó heveséssel. Bölcséleti téren saját meghatározása szerint az etika a szűkebb érdeklődési területe. Ebben a témakörben valóban kimagasló hazai alkotásoknak számítanak könyvei: az *Etički problemi u djelu Karla Marxa*, 1963 (II. kiadás 1980), *Etika i sloboda* (1966) és *Razmišljanja o etici* (1970). Danko Grlić (1923–1984) összesítése szerint M. Kangrga szűkebb szakterülete: az etika, az ontológia és az esztétika, de ezen kívül jelentős eredményeket mutat fel a német klasszikus filozófia és Marx munkáinak elemzése terén, különösen az ember, a gyakorlat (a praxis), a szabadság, az elidegenedtség és az ideológia kérdéskörén belül.

Az elmélet és a gyakorlat egysége Kangrga felfogásában és egyéni életvitelében mindig határozottan jelen van. De amíg a társadalomtudomány területén munkássága magasfokú szakmai felkészültségről tanúskodik, addig az általa értelmezett és kifejtett gyakorlat terén a saját balkáni-középeurópai adottságaink és civilizációs örökségeink következtében nem is egyszer műkedvelő, tapasztalatlan politizáló kritikai értelmiségi szerepében tűnik fel, noha megjegyzendő, hogy ezt a szerepet töretlenül és következetesen minden következményével együtt vállalja. Ezért volt lehetséges, hogy a hetvenes évek elejéig megjelenő *Praxis* című folyóirat egyik szerkesz-

tőjeként úgy fogalmazzon, és olyan álláspontokat képviseljen, amelyek az akkori politikai gondolkodás és döntő súllyal bíró politikai erők számára elfogadhatatlanok voltak, így közölt munkái is okot szolgáltatnak a folyóirat számának bírósági betiltására. Később is nehézségei voltak írásai megjelentetésével. Könyve magyarázó függelékében külön megemlíti, hogy *A szocializmus történelmi előfeltételei* című (a kötet 143–155. és 245. oldala) cikkét eltávolították a zágrábi Naše teme folyóirat 1984/12. számából (a szerző számára elégtételt jelenthet, hogy könyvét a kérdéses írással zágrábi kiadó jelentette meg), ami azután a belgrádi Književnost 1985/9–10 számában jelent meg először nyomtatásban.

Milan Kangrga professzor 1988 elején datált előszavának szövegében a jelenlegi hazai légkört figyelembe véve ismételtelen kifejti saját alkotói nézőpontját, amely szerint elveti „az úgynevezett analitikus filozófiát”, joggal, mert az valóban csak úgynevezett. Nem is filozófia tulajdonképpen, mivel megreked a józan ész elmélkedésében és gondolati sekélyesége nemegyszer az elmélet kicsúfolása. Másrészt viszont elveti a pozitívizmust is, amely napjainkban mind arogánsabbá válik, tekintettel arra, hogy a társadalmi-politikai és kulturális-szellemi egyhelyben topogáshoz kapcsolódik. Ez a pozitívizmus (amelynek létjogosultságát Milan Kangrga epésen fogalmazva, határozottan és feszülő indulattal veti el) a filozófia területén a tiszta és elvont, sallangmentes elmélet szószólójaként elhatárolja

magát minden gyakorlattól, és ezzel azonosul a bürokraták által képviselt napipolitikával; tartózkodik attól, hogy közvetlenül beleavatkozzon bármilyen társadalmi-gazdasági-politikai kérdésszövevénybe. Így azután az ilyen pozitívizmus senkinek sincs útjában, állapítja meg a szerző, és művelőik a maguk, elméletileg hangsúlyozottan semleges „szenteltvíz-terméküket” kínálják és hasznosítják kelendő „filozófiai áruként”. (8. o.)

Milan Kangrga 1988-ban megjelent kötete tizenhárom tanulmányt tartalmaz, az utolsó kettőt párbeszédés alakban, de azok sem rögtönzött interjúk. Ebből a fele kapcsolódik közvetlenebbül Marx és Hegel munkásságának egy-egy témájához, így a könyv tartalmát kifejezőbben a kötet alcíme jelzi: *A marxizmus néhány alapvető problémája*. Az írások nagyobb része 1982–1987 között keletkezett, de a szerző besorolta egy, még 1953-ban közölt tanulmányát (*Az ideológia kérdései* címűt) és kettőt a 60-as években megjelentekből. Ez a körülmény nem hat zavarólag, mert tematikai szempontból logikus a besorolásuk, ma is időszerű a mondanivalójuk, ezen felül pedig dokumentum jellegűek, mert ahogy az előszó írja, (9. o.) a kötet bemutatja „milyen gondolati látóhatárt és milyen megvalósítást képviselt a szerző sokéves erőfeszítése az olyan filozófiai kérdések megvilágításában, amelyek országunk egész háború utáni marxista filozófus-nemzedéke érdeklődésének középpontjában álltak...” A könyv ilyen értelemben rámutat arra, hogy az elvont marxista humanista filozófiai irányzat képviselőit ma is lehetetlen figyelmen kívül hagyni, mert valós és maradandó értékeket képviselnek, még akkor is (vagy éppen azért), ha képviselőik kizárólagok és olyan indulattal titelttek, mint a szóban forgó kötet szerzője, aki a leg-radikálisabb és egyben egyik legszínvonalasabb képviselőjük.

Milan Kangrga kötetében számos időszerű témát vet fel a marxizmus tárgyköréből érzékelte a problémák sokrétűségét és szorosabb-tágabb összefüggéseit. Véleményünk szerint a Kangrga-kötet olvasóját leggyakrabban három témakör ragadja meg. Nevezetesen, a marxizmus lényegre törő meghatározása napjainkban és az eddigi felismerések az eltérő társadalmi gyakorlatok alapján, az ideo-

lógia-értelmezések kérdése és végül a szocializmus jövővizíója, amely természetesen nem veti el az eddig elért eredményeket sem.

Ezzel közelről sem merült ki a szerző által tárgyalt témák köre, de a felsoroltak is érzékeltek Kangrga kötetének szintjét és izgató voltát. Ez utóbbi alatt a filozófiai kérdésfelvetés alapján jelentkező érdekesítő tárgyalási módot és a mondanivalót értjük. Nem hallgatható el az sem, hogy a szerzőnek – a kritikai értelmiség egyik jeles képviselőjének – az életútja kapcsán a szakmai kérdéseket tárgyaló interjúkban is fel-felvillan az elmúlt két évtized politikai életének nem egy torz vagy ígéretes, de mindenképpen izgató mozzanata, amelyek Kangrga munkásságához és társadalmi magatartásához is kapcsolódnak.

* * *

Milan Kangrga tanulmánykötetének, amint már hangsúlyoztuk, egyik alapvető és szembe-tűnő témaköre a marxizmus lényege, a korszerű viszonyulás a marxizmushoz. E tanulmányok végleges alakja különböző, egymástól meglehetősen távoli időpontban keletkeztek, mégis egybecsengnek és egy egységes, összefüggő gondolati rendszert képeznek. A szerző filozófus éven szakmájára jellemző módon meglehetősen elvont szinten elemez, noha gondolkodása mindig szemmel tartja a jelenkor társadalmi adottságait, és ezzel kiválik, ahogy ő nevezi, a semleges „szenteltvízes” szakmabeliek közül. Marx gondolatvilágát mégis elsősorban a német klasszikus filozófiából – elsősorban G. W. F. Hegel, I. Kant és J. G. Fichte munkásságából – indítja. Sokkal kevesebb figyelmet és jelentőséget tulajdonít a francia felvilágosodás képviselőinek, az angol közgazdaságtan művelőinek, valamint a korabeli és azt megelőző szocialista gondolkodók szerepének.

Marx gondolati rendszerét és az általa megsejtett társadalmi távlatokat filozófiai elvontsággal ez utóbbiak nélkül is lehetséges jól, sőt (erre Kangrga a példa) elmélyülten tárgyalni, de a történelmiség sajátos marxi elvének, az emberi szabadság és jogok Marx által tárgyalt tételeinek jelenkori időszerűsége sokszor megköveteli a marxi gondolat szélesebb hátterének figyelembevételét. Ezzel ellentétben

a szerző a maga fegyelmzetten leszűkített nézetéhez híven, miután arra az általánosan elfogadottnak mondható nézetre emlékeztet, miszerint „*a marxizmus nem létezik filozófiai dimenziója nélkül*”, hangsúlyozza, hogy „tulajdonképpen senkinek sincs joga, magát *marxistának* tekinteni, amennyiben nem járta alaposan végig Kant, Fichte és Hegel gondolati erőfeszítéseinek útját, méghozzá gyökeresen, nemcsak filozófiai, hanem éppen történelmi okokból.” (12. o.)

Mellesleg megjegyzendő, hogy ez a kikötés – amely általában Lenin megfogalmazása alapján került a köztudatba, aki Hegel elmélyült tanulmányozását feltételnek tartotta ahhoz, hogy Marx Tökéjét valaki kellő alapos-sággal megértse – ma már nem mindenben mérvadó. Vladimir Bakarić a 70-es évek elején (a Belgrádi Egyetem kommunista tanáiraival folytatott eszmecsere során) kifejtette véleményét arról, hogy a XX. század második felében a dialektika elsajátításáért olyan szinten, amelyet a tudományos munka végzése és természetesen egyben a Tőke lényegének megértése megkövetel, már nem Hegel tanulmányozásához, hanem inkább az e század élvonalbeli dialektikusainak műveihez kell folyamodni. Itt nyilván Lukácsra és Blochra gondolt, akik szintén átfogóan elemzik Hegelt, de Fichtét is jól ismerik, amellet azonban a XX. század valóságát is beleszövik elemzéseikbe. Ami a történelmi indokoltságot illeti, erre két hazai szerző figyelmeztetését említjük meg. Leszek Kolakowski a marxizmus fő vonulatairól írva, „fölfedezi”, hogy Marxnál olyan álláspontok is találhatók, amelyek már egy emberöltővel korábban tetten érhetők más gondolkodóknál. Prvoslav Ralić utószavában az ilyen leleplezési igyekezetekkel kapcsolatban figyelmeztet arra, hogy a nagy eszméknek általában mindig voltak előhírnökei és legalább csiráiban fellelhetők a korábbi alkotók életműveiben. A másik hasonló figyelmeztetés Predrag Vranickitól származik, aki megállapítja, hogy Marx szocializmusképe kialakulására nyilvánvalóan nem csak a XIX. század eleji szociálisták hatottak, hanem lényeges hatással voltak rá a kortárs német szociálisták is, amit a szakirodalom részben nem vesz figyelembe, részben nincs is tudomása róla.

Milan Kangrga már a bevezető *Mi a marxizmus?* (1982) című tanulmányában vallja a marxizmust, azt lényegében tanításával azonosítja (11. o.), és nem fogadja el azt a látszatra radikális modorosságot, amely a marxizmus fogalmának elmélyültebb vizsgálatát elveti azzal, hogy a marxizmus fogalmának létrehozása és használata Marx le nem zárt tanításának és nézeteinek egységes rendszerként való tárgyalásához és dogmatizálásához vezetett, ami ellenkezik Marx életművének lényegével. Máskülönb a szerző is elveti a marxizmus gyakran emlegetett, jelszószerű, az ideológia szintjére alacsonyított meghatározását, ami szerintünk nem is a szerző által idézett („A marxizmus a munkásosztály élcsapatának fegyvere vagy eszköze”, „A marxizmus a munkásosztály világnézete” stb.) meghatározások vétké, hanem mindenekelőtt azé a körülményé, hogy a tömör meghatározásokat elkoptatva, felületesen és tényleges tartalom nélkül, jelszószerűen alkalmazták.

Kangrga Marxnak a praxisra vonatkozó forradalmi gondolatát nevezi marxizmusnak, amelyet feltételelesen „elméleti” alakjában tárgyalunk és értelmezzük. Ha másként fogjuk fel a marxizmust, valójában elutasító, dogmatizált gondolati rendszerhez juthatunk, ami önmagának mondana ellent, mert Marx – ahogy a szerző kifejti – nem válthat ki belőlünk elutasítást, hiszen tanítása korunk és mai életünk lényegéről szól, még akkor is, ha a múltban és napjainkban is gyakran megmásítva értelmezik, és a gyakorlatba úgy ültetik át, hogy az már nem követi tanításának lényegét.

A szerző a marxizmusra jellemző néhány alapvető elvet hangoztat: az elmélet és a gyakorlat egységét, a proletariátus önmaga általi meghaladását és felszabadítását, a munkás emberré válását, ami a szerző szerint az öngigazgatás sava-borsa, valamint a meglévő világ lényege elleni harcot, a meg nem békélést az ideologizált, elidegenedett és az egyedül lehetségesnek hitt vagy kikiáltott világgal. Ezért Kangrga kifejti: „*a marxizmust nem lehet megtanulni*... A „tanulása” csak azt jelentheti, hogy elhatározzuk: Marx nyomdokain haladva élünk, cselekszünk és gondolkodunk... jelenti ez teljes életünk átgondolt változtatását.” A szerző a marxizmust tömören, a következőképpen jellemzi: „Öntudat nél-

kül, vagyis öneszmélés nélkül nincs marxizmus. A marxizmus nem más, mint jelenkorunk öntudatosulása, amelyben már benne foglaltatik a meglévő világ lényeges változtatása (destrukciója), mert: az öntudatosulás = öntevékenység = praxis = szabadság.” (13. o.) A szerző itt még külön figyelmeztet arra, hogy a „szabadságot” Fichte értelmezésében használja, aki szerint „*a szabadság tudománya mindennek abszolút kezdete.*” (13. o.)

A szerző szerint Marx szellemi, forradalmi erőfeszítése nem más mint felfogni a világ létét, amit nem a természetől adott, hanem történelmileg kialakított valóság és ennek kapcsán megérteni az ember hozzá való viszonyulását, hogy azt a maga igényének megfelelően alakíthassa. Tanulmányát a következő zárógondolattal fejezi be: „*A forradalom az ember világának valódi és igazi kiindulópontja, az ember igazsága, szabadsága és lehetősége. Ez viszont Marx gondolatvilágának lényege, tehát annak lényege, amit marxizmusnak nevezünk, amennyiben Marx hiteles forradalmi praxis gondolatának nyomdokait követjük, vagyis amennyiben forradalomban gondolkozunk.*” (25. o.)

A kötet bevezető tanulmányát *A marxizmus meghatározott alapkérdései* (1962) című követi, amelyet a szerző alkalmi tanulmányként írt. A kiváló ok egy, a belgrádi Gledišta szerkesztősége szervezésében megtartott kerkesztal-beszélgetés és vita volt, Predrag Vranicki (1961-ben, akkor még egy kötetben) megjelent, a marxizmus történetét tárgyaló úttörő munkájáról (anyagát a Gledišta 1962/6–7. száma közölte). Kangrga kritikái megvilágításban összegezi az elhangzott nézeteket. Szerényen megjegyzi, hogy csak kritikai szelvényeket enged meg magának, tekintettel a mű úttörő jellegére és alapvető kritikai megközelítésére, amivel ő maga is teljes egészében egyetért. Külön fejezetben kitér a marxista megalapozottságú szociológia vonulatára, tekintettel az erőteljes tudománytalan sztálinista befolyásra, amely a 30-as évek kezdetétől tagadta a szociológia mint tudomány létjogosultságát, és burzsoá áltudománynak nyilvánította azt. (33–39. o.)

Kangrga erről a kérdésről még 1962-ben közölt írásában meg is állapítja a következőket: „Ismeretes, s erről legalább melleleg

szükséges lett volna valamit írni, *A marxizmus történetében*, hogy maguk a marxisták is éles vitákat és polémiákat folytattak (nálunk is) a szociológia mint a marxizmuson belüli önálló tudományág helyzetéről, amely során eltérő vélemények csaptak össze különböző érvek alapján és gyakran ellenkező kiindulópontokról emeltek szót mellette vagy ellene. Ismeretes az is, hogy a marxista dogmaták (különösen a sztálinista típusúak sorából) teljes egészében tagadták a szociológia létjogosultságát azzal a megindoklással, hogy a történelmi materializmus képezi tulajdonképpen Marx szociológiáját, valamint hogy a szociológia abban az alakjában, amelyben Comptétól napjainkig jelentkezik, úgymond jellegzetesen burzsoá tudomány.” (34. o.)

Összegezve az akkori idők ökonomistáinak véleményét, akik többsége kifogásolta, hogy Vranicki nem hangsúlyozta kellőképpen az „agrár- és parasztkérdést”, illetve, „az agrár- és a paraszt-, valamint a nemzeti kérdést” mint a marxizmus központi kérdéseit (46–47. o.), Kangrga részletesen megindokolja az ilyen álláspont egyoldalú és szűk látókörű voltát. Természetesen napjainkban ez elég kézenfekvő, de nem feledjük, hogy 1962-t írunk, és az ilyen felfogás ma sem minden vonatkozásában a múlté.

Kangrga egyik végkövetkeztetése az, hogy Vranicki könyve nemcsak jökor jött, hanem éppenséggel szükséges is volt rá (51–52. o.), és a szerző igyekezete, hogy elérje a JKSZ 1958-ban meghozott programjának a szintjét, jórészt sikerrel járt (51. o.). A könyv megjelenése, hangsúlyozza Kangrga, hozzájárul egy lassan haladó gondolati sematizmus és kolaszitika meghaladásához.

Marxszal Marx ellen (1975) című tanulmányában, helyesebben könyvkritikájában Kangrga barátjának (ezt többször is hangsúlyozza a szövegben) Vanja Sutlicnak a könyvről ír elmarasztaló kritikát (címe: A munka praxisa mint tudományos történelem). Kangrga aprólékosan összeveti Sutlic szövegrészleteit – nemcsak a szóban forgó könyvből merítve – miközben nem téveszti szem elől Marxnak a *termelésre* (praxis) és a *munkára*, valamint a két alapfogalom megkülönböztetésére vonatkozó meghatározását sem. Ezt elsősorban azért teszi, mert kétségbevonja Sut-

lic könyvének egyik alap gondolatát, miszerint a marxizmus „nem tesz különbséget a munka és a termelés között”. Határozottan tévesnek nyilvánítja Sutlic azon nézetét, amely szerint Marx távlatai nem terjednek túl a metafizika határain, noha meg kell jegyezni, hogy az utóbbi néhány évtizedben a metafizikát a marxisták is igen eltérő és nem csak elmarasztaló értelmezésben használják. Megállapítja, hogy lehetetlen világosan felfogni „vajon Sutlic számára Marx a forradalom vagy a metafizika léptékeiben gondolkodik-e, vagy mind a kettőben egyszerre, illetve épp azáltal forradalmár, mert metafizikus, metafizikus viszont, mert – forradalmár” (69. o.). Zárkövetkeztetésében Kangrga Sutlicnak még azt a nézetét is kifogásolja, amely szerint korszakunk válságai a filozófiában az irányvétel válságaként jelentkeznek, mert ahogyan az Sutlic szövegeiből kielemezhető, nála inkább a meglévő előtti behódolásra való hajlandóság, mintsem a Marx nyomdokain való haladás érhető tetten. (71. o.) Ezzel a nézettel szembesíti Bloch hozzáállását, amely szerint lényegében az az újszerűség, amely „a-még-eljövendőt” tartja szem előtt mint lényegeset, ami megakadályozza a szellemiség és az emberi méltóság megmaradt minimumának lebénulását. Ez azért annyira lényeges, mert Kangrga szerint „a rezignáció különben is és enélkül is »már tevékenyen hat«, sarkunkban van árnyékként és hiéna módjára lesi bukásunkat.” (72. o.)

Az ideológiát mint nyílt kérdést nálunk Kangrga vizsgálja elsőként elmélyülten még az 1950-es években. A háborút követő évtizedben ugyanis a szakmailag képzett marxisták közül kevesen és csak mellel, – Ljubomir Živković kivételével – foglalkoznak az ideológiával. Az erre a témakörre vonatkozó tanulmányban Kangrga megállapítja, mennyire eltérő értelmezése van az ideológia fogalmának a marxista irodalomban: kezdve attól, hogy az egész szellemi tevékenységet (tudomány, filozófia, vallás, művészet stb.) ideológiának tekintik, egészen addig, hogy egy meghatározott politika jelzőjének használják,

és a hatalmi harcot, a mások feletti egyeduralkodó törekvéseket leplezik vele. A szerző emlékeztet a bonapartizmussal szembeni ellenállás idejére, amelyet a francia akadémia fejtett ki saját szellemi irányzatát jelölve meg, először használva szakkifejezésként az ideológia szót a 18. század végén és a 19. század legelején. Azóta ezt a kifejezést nemcsak sokféleképpen értelmezték, hanem megkopott szólamná is züllesztették és sokakban viszolygást és elutasítást vált ki, ami – mint azt Kangrga joggal jegyzi meg – azért következett be, mert az ideológia terminust nem megfelelően, hanem átgondolt tartalom nélkül, szólamyszerűen használják.

A sokféle alkalmazási mód feltárása ellenére Kangrga egy meghatározott, alapján véve elutasító értelmezésben fogadja el és használja az ideológia fogalmát *Az ideológia problémája* (1953) című tanulmányában. Ideológia-fogalma nem leegyszerűsített, de véleményünk szerint mégis szűk és szubjektív, éppen azért, mert az ideológia Kangrga kötetbe sorolt tanulmányának érvelése szerint egy meghatározott tudatstruktúra. Az ideológia nem egyetlen értelmezést és gyakorlatot fedő tudatstruktúra; ezt részben maga Kangrga is bizonyítja azáltal, hogy az idők folyamán az ideológiának más jelentést is tulajdonít, úgy határozza azt meg, mint ami egy minőségileg új logikai, ismeretelméleti, ontológiai és szociológiai kérdéskört is magába foglal (168. o.). Az ideológiáról elismeri a szerző, hogy amennyiben egy adott kor vagy társadalmi rendszer ideológiáját vizsgáljuk, az a hamis tudat megnyilvánulásaként jelentkezik, mivel az ellenlábás politikai nézetek iránt mindig egy értékrend szerinti közelítést valószínűsít meg, mindig meghatározott történelmi, és ezáltal osztályjellege van.

A szerző 1953-ban megjelentetett tanulmánya szerint a marxizmus ideológiaellenes, mert nemcsak az ésszerűsége tör, nem elégszik meg azzal, hogy egyoldalúan elveti a meglévőt és a tényekkel alátámasztott nézeteket, hanem mindig a kritikai igazságot feltáró felismerés meghódítására törekszik, és ezáltal biztosítja a folyamatosságot az emberiség története folyamán elért és történelmileg mindenkor behatárolt, ésszerűen megismerhető igazság megfogalmazása, végző vonatkozásá-

ban: kialakítása terén. Ez például, figyelmeztet Kangrga, a filozófiatörténet terén az ideológiai és a tudományos kritikai szétválasztásának feladatát rója a marxizmus művelőire (169. o.).

A szerző 1953-ban kifejtett nézetei szerint, amelyek a mai körülményeink között is érvényesek, az ideológia „akkor válik misztifikálónak, nem toleránssá, kizárólagossá, tehát ideológiáivá, amikor a szent, a tévedhetetlen, a haladó, az igaz, a demokratikus és ehhez hasonló köntösét ölti magára, ami szükségszerűen a komformizmus és az opportunizmus logikájával és jelszavaival párosul. Minden ideológiai álláspont meghaladott a mostani körülményekben, minden olyan állásfoglalás, amely (a szerbhorvát népi szólás szerint) a szarvat gyertya gyanánt igyekszik eladni, és azt a nyilvánvaló igazságtalanság oltára helyezi.” Kangrga azért veti el a szerinte egyértelműen leszűkített ideológia-meghatározást, mert az „valóságos kerékkötője a haladó, kibontakozó szocialista demokráciának, amely humanista tartalommal gyarapszik és értelmezést nyer..., amelyben valóban az ember az alapvető érték, a problémák központja, az ember gyakorlati és elméleti tevékenységének és megnyilvánulásának valódi értelme és igazi célja.” (183. o.)

Ennyire leszűkítetten értelmezve az ideológiát, Kangrga joggal fogalmazhatja meg azt az állítást, hogy az ideológiai tudat az egyéni és a közösségi érdekek közötti különbség talaján sarjad, és így az elidegenültség megnyilvánulása. Ezért, az ideológiai tudatot értelmezve, a szerző a következővel zárja fejtegetését: az új társadalomért és az új emberért folytatott harcban az ideológia bírálatának elsőrendű szerepe van az olyan körülmények leküzdésében, amelyek az embert lealacsonyítják és dehumanizálják. Az embert visszaszármaztatni önmagához, megszabadítani minden hazugságtól, mennyei és evilági illúzióktól, kísértetektől és képzetektől, azért, hogy számára valós eszményt és célt állítsunk: harcolni a társadalmiasult és emberiesült emberért.

Három évtizeddel az idézett tanulmány megírása után (1982-ben) készült a Theoria folyóirat számára az a beszélgetés, amely e kötet utolsó előtti írása. Ebben D. Bošković

filozófus felteszi Kangrgának a következő kérdést is: „A második kérdés, amit külön nem kell megindokolni, tekintettel arra, hogy annak idején »ontologizálva« az ideológia fogalmát védte a tudományra mint az ideológia megjelenési formájára vonatkozó tételt: lehet-e a tudomány az ember felszabadulásának tényezője?” Ezt a második kérdést Kangrga megválaszolatlanul hagyja. Csak a kérdés első részére felelt; arról beszélt mennyire hatott rá középiskolásként a háború előtt Krleža mint nem beskatulyázott marxista (195–196. o.).

Milan Kangrga azoknak a marxistáknak a sorába tartozik, akik eszmélésük kezdetén lényegesnek tekintették az emberi-egyedi szabadságjogokat is az elidegenedtség leküzdése szempontjából és a szocialista demokrácia kibontakozásának útján. Ez alkalommal hivatkoztunk is erre (1953-ban írt tanulmányát ismertetve). A. D. Boškovićyal folytatott beszélgetésnek is a következő címet adta: „*Polgári szabadságok nélkül a szocializmusnak nyoma sincs.*”

Ennek vonatkozásában a beszélőtárs Bošković emlékezteti Kangrgát az egzisztencializmus sajátos módon való értékelésére 1952-ben, amely szerint az alany (a szubjektum) különvalóságra való joga, az alanyi szabadságjogok „kimondottan történelmi-európai *nóvum*”, amely *nóvum* nem csak szellemileg körvonalazott, hanem intézményesítve is garantált. Milan Kangrga erre az utalásra, azt válaszolja, hogy számos marxista elveti ezt a polgári örökséget, és szerinte az ilyeneket nem is lenne szabad többé marxistának nevezni. „Ami az ilyen marxistákat illeti (ez esetben filozófiai-elméleti szintűekre gondolok), akik *en bloc* elvetik azt, amit a polgári világ a gondolkodás történelmi fejlődése során létrehozott, ők az ürességből ürességbe utaznak, mert egyrészt nem vesznek tudomást és nem becsülik saját »történelmi kezdetüket«, másrészt viszont nem tudják merre, hová és miért tartanak, tekintettel arra, hogy saját *történelmi feladataik és mozgásuk* távlati lezárulnak póre voluntarizmusuk és pragmatizmusuk látókörén belül (illetve a politi-

záción belül, ami mindenkor, mint olyan, szükségszerűen a közvetlen, olcsó politizál-
gatásra züllik). Sem Marx, sem a marxizmus
(ez azt jelenti: sem a szocializmus, sem a
kommunizmus) nem „az égből pottyant”, ha-
nem szilárdan „történelmileg leföldeltek”, és
egy bizonyos történelmi irányvételt („esz-
mét”) jelentenek, amely Marx által a *modern
proletariátus történelmi érdekeként* körvona-
lazott.” (189–190. o.)

Ezt a gondolatmenetét tovább szöve
Kangrga arra a következtetésre jut, hogy „...
semmiképpen sem azonos a polgársággal és a
polgári világgal a maga felfelé ívelésében (ezt
ezúttal külön hangsúlyozni kell: a maga *for-
radalmi* felfelé ívelésében és történelmi előre-
törésében!) szembesülni vagy ugyanezzel a
világgal annak *alkonyán vagy széthullásakor*.
Amennyiben éppen ezt a *történelmi* távolsá-
got hagyjuk figyelmen kívül, ismét ugyanoda
jutunk el: a polgári világ en blockénti szemlé-
letéhez és annak en bloc elvetéséhez, csak itt,
ezesetben a marxizmusnak nyoma sincs;
mert, a marxizmus par excellence *történelmi
gondolkodásmód és a gyakorlat forradalmi
gondolata*.” (190. o.)

A Martin Heidegger kapcsán hangoztatott
tételéről kérdező Kozomórának, miszerint
„először lón a jövő”, amellyel Kangrga az ál-
tala is képviselt *radikális-történelmi gondol-
kodásmódot* igyekezett kifejezésre juttatni
(ami egyébként többféle hazai értelmezést in-
dukált, pl. olyat is, hogy az voluntarizmust,
illetve nihilizmust fejez ki), a szerző először
Fichtére hivatkozik, majd Herbert Marcuse-
ra, hogy végül a kérdezőt saját, *Etikai problé-
mák Karl Marx életművében* (II. kiadás 1980-
ban) c. kötetére, illetve az abban kifejtett ér-
velésre utalja.

Kangrga a végsőkig szkeptikus arra vonat-
kozóan, hogy századunk nyolcvanas éveiben
társadalmunkban folyhat-e eredményes pár-
beszéd a másképpen gondolkodók között.
Megjegyzendő, hogy annak idején a Praxis-
kör legradikálisabb képviselői is inkább iga-
zúk és véleményük egyeduralmának biztosí-
tására törekedtek, mintsem a tőlük eltérően
gondolkodókkal való párbeszédre. A szerző
úgy véli, hogy a „dialógus szükségességének”
hangoztatása „horog” az együgyűek kihalá-
zására. „Egyetérték azzal – mondja –,” hogy

lehetetlen a dialógus úr és szolga között, vagy-
is a *domináció adottságaiban*. Ezért a nap-
jainkban hangoztatott jelszó a „dialógus
szükségességéről” közösneges bürokratikus-
ideológiai csapda vagy „horog”, amely a nai-
vak kifogását szolgálja. Ezzel valójában *min-
den bírálat tompítását* szorgalmazzák és
ezeknek a bírálatoknak – a lényegében aljas
módon való – *dezavualását* célozzák, ez a jel-
szó nem más, mint áldemokrata köntös az
ellentétes gyakorlat és politika számára.”
(207. o.)

A beszélgetés során felmerült Kangrga va-
lamikori igyekezete, hogy kifejtse „a jugo-
szláv középosztály előretörésének fenomeno-
lógiját”. Erre visszatérve a szerző emlékeztet
arra, hogy ő lényegében azt a gondolatot fej-
tegette, amelyet szociológusaink „társadal-
munk kapitalista irányba való eltolódása-
ként” tárgyalnak. Ez a fejtegetés egyben a
Kangrga által képviselt radikalizmus ellent-
mondásos „antidogmatikus – dogmatikus”
(Veljko Vlahović kifejezése) gondolkodás-
módjára is fényt vet. Kangrga a következőkre
emlékeztet:

„A csehszlovák és jugoszláv filozófusok
szimpóziumán 1965 tavaszán (Zadar) többek
között kifejtettem ..., hogy felvont vitorlák-
kal a kapitalizmusba hajózunk (amit akkor a
„Komunist”-ban élesen bíráltak). Ma ugyan-
ezt valamivel óvatosabban fogalmaznám meg
és mindenképpen *pontosítanám!* Tudniillik
ha társadalmi-gazdasági és politikai szem-
pontból szemléljük helyzetünket, akkor a va-
lódi kapitalizmustól még *meglehetősen távol
vagyunk*, viszont a polgári világ civilizációs-
kulturális-szellemi hagyatékát tekintve,
amely még ma is felfelé ívelő, még *sokkal tá-
volabb!* De itt is szükség van az egész kérdé-
kör konkretizált és differenciált megközelíté-
sére (ami szociológusaink előtt még mindig
nyílt feladat), tekintettel arra, hogy mi nem-
csak többnemzetű, hanem történelmi szem-
pontból is többretegű ország (társadalom) va-
gyunk: nálunk még fellelhetők az elsődleges
nemzetségi-törzsi közösségek maradványai, a
hűbéri maradványok egészen a többé-kevés-
bé kifejezett *kapitalista-polgári* alapokig,
amelyre még a *szocialisták irányzata* is rá-
épül, leginkább társadalmunk leghaladóbb
tudatában...

Az ami nálunk van, lényegében abból következik, hogy a *mi uralkodó osztályunkat* a bürokrata-technokrata-etalista politikai réteg képezi – szemben a nyugat-európai kapitalista polgári osztállyal, amely (ahogy Weber mondja) évszázadokon át »a munka protestáns étoszát« hangsúlyozza, így aztán valóban derekasan dolgozott is és még mindig éjt-nappallá téve dolgozik és gazdálkodik. A mi uralkodó osztályunk viszont dologtalan, ingyencél elem, *kisebb gondja* is nagyobb annál, hogy a termelés fejlesztésével, a munka tényleges termelékenységének fellendítésével, a tőke ésszerű befektetésével és hasonlókkal törődjön – ezért ebből a harácsolási elem és pszichológia csírázott ki (amely ugyebár »már régóta vérünkben van«?). (221–222. o.)

Ezeket a keserű és önmarcangoló jellemzőket, amelyeket mintegy történelmi korszakunkat szemlélve sarkosítja, a következőkkel toldja meg:

„És most a középosztályról szóló cikkemről kérdeznék? Hát, furcsa, hogy senki sem vette észre, hogy abban *nem csak, sőt nem is általában* a középosztályról, hanem az attól fontosabb és kissé magasabb osztályról van szó, amely az összes fontos termelőeszközt és

általában minden hatalmat a kezében tart. A többiek (a közép és az alsó osztálybeliek) csak segítkeznek ezeknek abban, hogy hőrcsögök módjára halmozzanak!” – Gondolatát már egyáltalában nem akadémiai-bölcséleti, hanem cinikusan önmarcangoló módon, keserű nihilizmusba átcsapva a következőkkel zárja: – „És »minden rendben van«, jobban nem is lehetne! Különb, ahogyan az a bizonyos Kangrga mondta, hagyjuk dédunokáinkra, hadd bajlódjanak majd ők azzal a – hogyishívják! ahá – a szocializmussal és a kommunizmussal!” (223. o.)

Végezetül megállapíthatjuk, hogy Milan Kangrga könyve érdemlegesen és mélyrehatóan tárgyalja a marxizmus időserű és lényeges kérdéseit. A kötet, ha nem is nyújt átfogó képet a szerző érdeklődéséről és munkásságának minden jelentősebb területéről, de mindenképpen hitelesen tárja fel Kangrgának mint marxistának a gondolkodásmódját és valóságunkhoz való viszonyulását.

REHÁK László

PÁRTTÖRTÉNETÜNK FEHÉR FOLTJAI

Ivan Očak: Gorki. Globus, 1988

Meghökkenő mennyire feldolgozatlan pártunk történelme. Legtöbbször nem is azért, mert nem gyűlt hozzá elegendő anyag, hanem inkább, mert a lényeges kérdések feldolgozását egyszerűen elodázzuk. (Jellemző például, hogy a JKSZ történelmének áttekintése című, 1963-ban kiadott, eddig legteljesebb párttörténetünk egész fejezetet szentel az 1932–34. évi korszaknak és a párt ideiglenes vezetőségének, de tagjai között meg sem említi Gorkiöt. Csak egyetlen mondattal utal arra, hogy ott volt Gorki is, közben ekkor már a párt titkára: „Ezzel kapcsolatban bíralták Milan Gorkiöt és néhány elvtársat.” Az 1937-ig terjedő korszakkal foglalkozó rész is néhányszor említi csupán: egyszer abban a vonatkozásban, hogy téves nézetei fo-

kozták a pártvezetőség belüli vitákat. A másik eset még jellemzőbb: egy mondatban elmondja és felsorolja, hogy milyen neves jugoszláv kommunisták estek Sztálin áldozatául és utána külön mondatban, mintha attól független lenne: „1937 júliusában Moszkvában hívták és letartóztatták Gorkiöt, a JKP főtítkárát”. Általában sok mindent csak a jövődő, ki tudja mikor elkészülő párttörténet tisztáz majd. Ezért talán osztatlan érdeklődésre az olyan vállalkozás, mint Ivan Očak könyve Gorkiőről.

Kutatásai és eredményei okvetlenül figyelmet érdemlőek. Főleg ha olyan részeredményekre gondolunk, hogy kimutatja: az oly nagy előkészületekkel, körültekintéssel készülő Tito összegyűjtött művei is Titónak tu-